

Velehrad vás volá!

Konference Vliv Helsinské konference na rozvoj aktivit církví ve středoevropském prostoru

Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s Univerzitou Palackého v Olomouci, Centrem Aletti v Olomouci, Ústavem paměti národa a Římskokatolickou farností Velehrad uspořádal ve dnech 11.–12. června 2015 mezinárodní konferenci ke třicátému výročí poutní slavnosti na Velehradě. Záštitu nad ní převzali arcibiskup olomoucký a metropolita moravský Jan Bosco Graubner, hejtman Zlínského kraje Stanislav Mišák, primátor města Olomouce Antonín Staněk a rektor UPOL Jaroslav Miller. Akce probíhala v sále předního znalce teologie východních církví kardinála Špidlíka v komplexu poutního areálu Velehrad.

Pořadatelé chtěli připomenout události na předním moravském poutním místě ve dnech 6. a 7. července 1985. Tehdy téměř 250 tisíc poutníků ze Slovenska, Moravy, Čech i sousedních států, zorganizovaných především tajně působícími církevními strukturami, vypískalo komunistické funkcionáře, kteří se snažili zneužít náboženské slavnosti, jež měly uctít 1100. výročí úmrtí sv. Metoděje. Záměrem pořadatelů bylo současně poukázat na souvislosti tehdejšího demonstrativního vystoupení mladých křesťanů (přes 60 procent přítomných tvořila mládež) za náboženskou a občanskou svobodu s helsinským procesem a vznikem občanského hnutí za dodržování lidských práv v SSSR a jeho satelitech.

Čestným hostem konference byl Joachim kardinál Meisner, emeritní arcibiskup z Kolína nad Rýnem. Jeho přítomnost zvýraznila další podstatný prvek v úsilí katolíků vzdorovat politice komunistických režimů: spolupráci přes hranice. Kardinál Meisner měl v 80. letech minulého století jako berlínský biskup s působností pro západní i východní část Berlína unikátní možnost tajně svěřit kandidáty kněžství z Československa. Vykonal beze svědků více než šedesát takových svěcení. Za tuto statečnou pomoc a polistopadovou finanční podporu rekonstrukce sakrálních

Čestný host konference Joachim kardinál Meisner, emeritní arcibiskup z Kolína nad Rýnem
Foto: Přemysl Fialka

památek ve zdevastovaném pohraničí prostřednictvím nadace Renovabis mu byl propůjčen Řád bílého lva III. třídy.

Na řeč kardinála Meisnera navázalo více než dvacet vystoupení zahraničních i domácích historiků, teologů a dalších odborníků. ÚSTR zastupovali náměstek ředitele Ondřej Matějka (úvodní projev), badatelé Libor Svoboda, Markéta Doležalová a Stanislava Vodičková. Libor Svoboda připomněl ve svém příspěvku mezinárodní souvislosti Helsinské konference a její vliv na rozvoj občanských iniciativ ve střední a východní Evropě. Markéta Doležalová se zaměřila na fenomén poutí mládeže. Stanislava Vodičková seznámila přítomné s přípravou a vyhodnocením akce Velehrad státními a zejména bezpečnostními orgány.

Mezi příspěvky zahraničních účastníků zaujala specifickým úhlem pohledu nezávislá badatelka a opoziční aktivistka z Ruska Elena Gluško, která se soustředila na kontakty československé tajné církve s okruhem ekumenicky smýšlejících křesťanů působících ve spojení s charismatic-

kou osobností Alexandra Meně, brutálně zavražděného v roce 1990. Adolf Hampel, emeritní profesor Univerzity Justuse Liebiga z hessenského města Gissen, zavzpomínal na další formy pomoci německých křesťanů věřícím a disentu v Československu. Jednalo se o ilegálně provážené zásilky literatury, finanční podporu kněží bez státního souhlasu, především signatáře Charty 77 Václava Malého, zajištění vozidla pro distribuci pašované a samizdatové literatury atd. O pas-toraci studentů polských vysokých škol v letech před stanným právem (před rokem 1981) zasvěceně hovořil historik Jan Wiśniewski z Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni. Další polský historik z téže instituce, Arkadiusz Czwołek, se věnoval dějinným souvislostem interkonfesionálních konfliktů v současném Bělorusku, mj. též postupu vedení pravoslavné církve, favorizované režimem diktátora Lukašenka. Trojici vystoupení přednášejících z Polska uzavřel příspěvek Tomasz Szyszla z Wroclawské univerzity, který se zabýval procesem

obnovení řeckokatolické církve na Ukrajině.

Spletitou problematiku řeckokatolických společenství na východním Slovensku představil Peter Borza z Řeckokatolické teologické fakulty Univerzity v Prešově. Z dalších slovenských účastníků přiměl auditorium k živé diskusi Patrik Dubovský z nadace Jána Langoše. Jeho vystoupení přesvědčilo přítomné o brutálním postupu režimu proti tajné církvi na Slovensku ještě v osmdesátých letech. Autentickou atmosféru poutní slavnosti z roku 1985 zpřítomnil unikátní filmový dokument, který uvedl

předseda správní rady bratislavského ÚPN Ondrej Krajňák. Některé záběry z filmu byly použity i na panelech doprovodné výstavy, která bude veřejnosti přístupná ve velehradské kapli Cyrilka v průběhu celého léta. V září se přesune do Olomouce a bude nadále putovat po republice.

Z domácích přednášejících si zaslouží připomenout především Vojtěch Vlček z Ostravské univerzity s prezentací mapující na impozantním počtu případů politickou perzekuci duchovních za normalizace. S výsledky svého bádání v oblasti tajných svěcení duchovních v zahraničí seznámila

účastníky odbornice na církevní právo Eva Vybíralová. Účast křesťanů na rozvoji občanských iniciativ za lidská práva byla předmětem vystoupení novinářky a překladatelky Petrušky Šustrové. Příspěvky budou dostupné na webových stránkách ÚSTR.

Velehrad se tak stal v předvečer třicátého výročí červencových poutních slavností patronů Evropy sv. Cyrila a Metoděje znovu symbolickým místem setkání a dialogu, místem prolnutí výsledků badatelské činnosti odborníků a úsilí věřících a zástupců aktivní občanské společnosti.

Markéta Doležalová

Budapešť za ostnatým drátem

Mezinárodní konference o železné oponě proběhla v květnu v Maďarsku

Při příležitosti 70. výročí ukončení druhé světové války se uskutečnila řada různých akcí. Jednou z nich byla mezinárodní historická konference, která se 5. a 6. května 2015 konala v historické budově maďarského parlamentu v Budapešti. Jejimi organizátory byly Maďarský výbor národní paměti (Nemzeti Emlékezet Bizottság - NEB) a Evropská platforma paměti a svědomí (Platform of European Memory and Conscience - PEMC).

První den jednání zaznělo celkem dvanáct vědeckých příspěvků, které se převážně zabývaly nastolením a udržováním komunistických režimů v Evropě. Tématem prvního panelu bylo plánování a rozdělení evropského kontinentu v období druhé světové války. Paweł Ukielski (IPN, Polsko), Valters Nollendorfs (Muzeum okupace, Lotyšsko) a Áron Máthé (NEB, Maďarsko) věnovali pozornost okolnostem uzavření sovětsko-německé spojenecké smlouvy v srpnu 1939 a schůzkám v Teheránu, na Jaltě a v Postupimi. Účastníci druhého panelu popisovali na jednotlivých případech specifické i obecné rysy sovětizace ve střední a východní Evropě. Petr Blažek (ÚSTR, Česká republika) se zabýval nastolením komunistického režimu v Československu, Tibor Zinner (Výzkumné sdružení Veritas, Maďarsko) a Gábor

Balogh (Dům teroru, Maďarsko) pak poválečnou situaci v Maďarsku, kde ke stejnému výsledku vedla nepoměrně brutálnější cesta.

Třetí panel byl věnován obětem železné opony. Předseda IPN Łukasz Kamiński (Polsko) popsal systém ochrany hranic ze strany Polské lidové republiky a vyčíslil jeho polské oběti. Attila Horváth (Národní univerzita veřejné správy, Maďarsko) se zabýval stejným tématem v maďarském podání. Třetí ohlášený diskutující, Vasil Kadrinov (Centrum Hannah Arendtové, Bulharsko), nemohl z vážných osobních důvodů přijet a jeho stručný příspěvek o ochraně hranic Bulharska, exodu Turků v osmdesátých letech a současných problémech s imigranty do EU byl pouze přečten. Tématem posledního panelu úvodního dne byla role komunistických bezpečnostních složek v Maďarsku před rokem 1989, kterou představili tři domácí badatelé: Réka Kiss (NEB), Krisztina Slachta (Historický archiv maďarské Státní

bezpečnosti) a József Ö. Kovács (Výzkumné centrum humanitních studií Maďarské akademie věd).

Následující den patřil první blok různým tématům, jejichž pojítkem byly rozličné formy vztahů mezi Východem a Západem. O doposud málo prozkoumaném tématu využívání práce politických vězňů v NDR pro plnění zakázek od západních firem promluvil Wolfgang-Christian Fuchs (Inter-Asso, Německo). Bývalý poslanec Evropského parlamentu Göran Lindblad (PEMC, Švédsko) hovořil v kontextu uvedeného tématu také o potřebě otevírání archivů, zneužívání ochrany osobních údajů a rozdílech v jednotlivých zemích. Johann Grünbauer (Nadace Paměť totalitních režimů a jejich obětí, Nizozemsko) se věnoval dějinám západního mírového hnutí a vlivu Moskvy na jeho činnost.

Druhý panel navazoval na jednu z předchozích sekcí o systému ochrany státních hranic a jeho obětí. Miroslav Lehký (Nadace Jána Langoše, Slovensko) popisoval situaci na vybraných částech československo-rakouské hranice a přiblížil několik konkrétních příběhů usmrcených. Evangelický pastor, představitel maďarské menšiny v Rumunsku, který se stal jedním z nejznámějších kritiků komunistického režimu na konci osmdesátých let,

a současný europoslanec László Tökés vedle jiného hovořil také o vnitřních železných oponách mezi jednotlivými státy sovětského bloku.

Předposlední panel konference byl věnován otázkám nalézání spravedlnosti a potrestání viníků zločinů z období totalitních režimů. Neela Winkelmannová (PEMC) srovnala situaci v Německu a v České republice při stíhání viníků odpovědných za smrt lidí na státních hranicích. Právní historik

Andrej Umansky (Kolínská univerzita, Německo) se pak zabýval novou vlnou stíhání nacistických zločinců, které před několika lety umožnila nová, účinnější německá legislativa. Gábor Katona (NEB, Maďarsko) přiblížil situaci při šetření politicky motivovaných zločinů z období komunistického režimu v Maďarsku. Na závěr konference vystoupili zástupci nevládních organizací a představili jejich činnost: Andreja Valič Zver (Studijní centrum

pro národní smíření, Slovensko), Miroslav Kasáček (Občanské sdružení Paměť, ČR) a Alexander Stipsits (Centrum pro budoucnost, ČR).

Konference tak vytvořila prostor nejen pro vědeckou komparaci poválečné situace v různých evropských státech, ale také pro představení zajímavých nevládních sdružení, které se krom jiného zabývají připomínáním památky obětí totalitních režimů.

Petr Blažek

Sedmdesát let poté

Akce ÚSTR k výročí ukončení druhé světové války

Ve spolupráci Městské části Praha 3 s Vojenským historickým ústavem a organizací Post Bellum vznikla exteriérová výstava *Voláme na vlně 415 metrů*, která na dobových fotografiích přímo v ulicích představila události posledních válečných dnů roku 1945. Zájemci ji mohli vidět od 5. května do 5. června na pražském Žižkově. Trasu celé výstavy, která začínala na náměstí Jiřího z Poděbrad a prováděla návštěvníky i méně známými místy, na nichž se odehrávaly významné události, mohou uživatelé nalézt v mobilní aplikaci Místa Paměti národa.

V rámci oslav 70. výročí osvobození byla v Galerii pod radnicí v Praze 3 umístěna fotografická výstava složená z unikátních historických snímků z května 1945. V Informačním centru Prahy 3 proběhla série přednášek historiků z Ústavu pro studium totalitních režimů a Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Další významné akce připravila organizace Post Bellum ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů v pražských Dejvicích. Zážiteková výstava *Paměť národa - Osvobození 70* načrtla ve veřejném prostoru příběhy přímých účastníků války ze sbírky *Pamětnaroda.cz*, na které se podílí také Ústav pro studium totalitních režimů. Výstavu zahájil 8. května Koncert pro hrdiny na Dejvické ulici. Výstavní panely s příběhy sedmdesáti pamětníků byly od 1. května umístěny také v centru Prahy 1 a v okolí pražského Anděla.

Trasa výstavy *Voláme na vlně 415 metrů* začínala na náměstí Jiřího z Poděbrad

Foto: Jan Vondryška

V parku Na Pankráci byla instalována venkovní výstava *Praha 4 na barikádách* s více než šedesáti dobovými fotografiemi dokumentujícími dění na území Prahy 4, kde v květnu 1945 proběhly jedny z nejtěžších bojů Pražského povstání. Jádrem výstavy, která byla slavnostně otevřena za účasti pamětníků těchto historických událostí, tvoří unikátní soubor snímků zachycujících události na dnešním náměstí Hrdinů, kde došlo k vůbec nejtěžším bojům v Praze, a u školy Na Zelené Lišce, dále masakr v Úsobské

ulici (dnešní ulice Obětí 6. května) nebo barikádu na Podolském nábřeží.

Už 27. dubna byla slavnostní přehlídkou jednotek Hradní stráže na nádvoří před Jiřským klášterem na Pražském hradě zahájena expozice *70. 2. světová válka objektivem českých fotografů*. Výstava pořádaná Vojenským historickým ústavem Praha, Ústavem pro studium totalitních režimů a Správou Pražského hradu prezentuje sedmdesát snímků z válečných let, jejichž autory jsou čeští, i amatérští, fotografové. Katalog, který

vydal ÚSTR, přináší snímky pořízené na bojištích, v zázemí i v Protektorátu. Každý válečný rok je zastoupen deseti fotografiemi, jež přibližují osudy československých a spojeneckých vojáků i civilního obyvatelstva za druhé světové války. Objektivy fotoaparátů válečných zpravodajů i náhodných svědků navždy zachytily, jak žili, jak se snažili zaplašit myšlenky na smrt i jak umírali ti, jejichž jména jsou dnes v učebnicích dějepisu, nebo naopak již dávno zapomenuta.

Ústav pro studium totalitních režimů uspořádal při příležitosti výročí ukončení bojů 2. světové války také několik vzdělávacích seminářů

a diskusí na toto téma. Patřila k nim panelová diskuse *Umíme dobře učit o válce?*, která se konala 6. května ve spolupráci s organizacemi Antikomplex, Collegium Bohemicum, Československo 38–89 (FF UK, MFF UK, ÚSD AV ČR), Institutem Tereziánské iniciativy, Muzeem romské kultury, Památkem Tereziína a Židovským muzeem v Praze. Účastníci se snažili odpovědět na otázky: Umí nás škola připravit na setkání s lidmi, kteří vnímají válečné události jinak? Připraví nás výuka dějepisu na období „po škole“, kdy budeme potřebovat porozumět novým zjištěním historiků? Jakým způsobem může škola předávat znalosti a zároveň zvyšovat

historickou gramotnost, schopnost aktivního poznávání a promyšlení dějin? Jak dějiny číst a jak jim porozumět?

Dalším z řady byl seminář nazvaný *Nečekání hosté. Banderovci v poválečném Československu v kontextu sovětizace střední Evropy*. Dosud neznámá a nepublikovaná fakta spojená s tímto tématem na něm představili historici Jaromír Kalus a David Svoboda.

Košickému vládnímu programu, od jehož přijetí československou vládou letos uplynulo také 70 let, se věnoval seminář, který vedl Jan Dobeš z FF UK, Michal Pehr z Masarykova ústavu AV ČR a Jaroslav Rokoský z ÚSTR.

Jan Vondryška

O vězních Gulagu

**Konference *World War II prisoners in the Nazi and Soviet camps 1939–1948*
14.–15. května 2015, Šilute, Litva**

Dějiny téměř celého 20. století jsou z hlediska všech tří pobaltských států poznamenány marným bojem za nezávislost. Ze své státnosti, kterou získaly po 1. světové válce, se mohly Litva, Lotyšsko i Estonsko těšit jen dvě desetiletí, než se krátce po vypuknutí 2. světové války staly obětí územních nároků dvou agresivních mocností – nejdříve Sovětského svazu a poté nacistického Německa. Po definitivní porážce třetí říše v květnu 1945 se pak na dalších téměř 50 let znovu nedobrovolně ocitly v područí SSSR, z něhož se vymanily až po jeho rozpadu v roce 1991.

Jedním z jedinečných pamětních míst na území Litvy, svědčícím o krutosti obou totalitních režimů, je zčásti stále zachovaný areál bývalého tábora u vesnice Macikai na západě dnešního litevského státu. V nechvalně proslulém lágru Stalag 1C Heydekrug soustředili nacističtí okupanti v letech 1939–1944 válečné zajatce různých národností, po válce sloužil pro změnu Sovětům jako tábor pro německé válečné zajatce a v letech 1946–1955 jako jeden z táborů (tábor č. 3) známého lágrového systému GULAG. V současnosti se zde pravidelně odehrávají různá pietní setkání.

V souvislosti s letošním upomínkovým ceremoniálem se ve dnech 14. až 15. května konala v nedalekém městě Šilute mezinárodní vědecká konference na téma *World War II prisoners in the Nazi and Soviet camps 1939–1948*, organizovaná Litevským centrem pro výzkum genocidy a odboje.

Dvoudenní konference se zúčastnilo čtrnáct přednášejících a vedle litevských odborníků zde měla svá zastoupení také akademická pracoviště či vědecké instituce zabývající se výzkumem soudobých dějin z Polska, Německa, Velké Británie, Dánska, Francie a České republiky.

Většina účastníků se ve svých příspěvcích striktně držela tématu konference a soustředila se na status válečných zajatců různých národností na obou stranách válečného konfliktu. Další konferenční příspěvky byly věnovány životním podmínkám v konkrétních zajateckých táborech či reprodukováným zážitkům samotných zajatců. Zejména litevští badatelé, si stýskali na omezený přístup ke klíčovému dokumentům v ruských archivech, což výrazně komplikuje tematický výzkum.

V této souvislosti zaujal přítomné především příspěvek Ainarse Bam-

balse z lotyšského Státního archivu, který srovnával výpovědi lotyšských obětí komunismu s dokumenty bezpečnostních složek působících v bývalé Lotyšské SSR, a to nejen s těmi, které se dochovaly v Lotyšsku, ale i archivech Ruské federace. Z prezentovaných výsledků bylo patrné, že lotyšská historiografie v tomto směru prozatím dosáhla výraznějších úspěchů než ta litevská.

Litevští historici na konferenci představili zbrusu novou knihu o archivně-historickém a archeologickém výzkumu lágru Macikai, která byla publikována nejen v litevštině, ale i v angličtině.

Mezi nejzajímavější konferenční vystoupení lze zařadit i prezentaci polských historiků, kteří představili svou vizi expozice věnované válečným zajatcům, jež se stane součástí nového a velkolepého Muzea druhé světové války v Gdaňsku, jehož výstavba v současnosti probíhá.

Na závěr konferenčního programu byli všichni účastníci pozváni k ceremoniálu na paměť obětí tábora v Macikai, při němž byla na území bývalého tábora za účasti místních politických špiček symbolicky zasazena magnolie.

Jan Dvořák